

№4/2026

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

OLY TA'LIM TIZIMIDA TALABALAR O'QUV FADLIYATINI PEDAGOGIK IMPROVIZATSIYA ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING DETERMINANTLARI VA STRATEGIYALARI

Ergasheva Muhayyoxon G'anjonovna

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'quv-bilish faolligini oshirishda pedagogik improvizatsiyaning tutgan o'rni, uning psixologik va didaktik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda pedagogik improvizatsiyaga ta'sir etuvchi omillar tizimlashtirilgan bo'lib, o'qituvchining kreativ potentsiali va talabaning sub'ektiv tajribasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqliklar ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, o'quv jarayonida kutilmagan didaktik vaziyatlarni boshqarish mexanizmlari bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar:

pedagogik improvizatsiya, o'quv faoliyati, didaktik determinant, kognitiv moslashuvchanlik, evristik yondashuv, pedagogik intuitsiya, kreativlik, sub'ekt-sub'ekt munosabatlari.

Аннотация.

В данной статье исследуется роль педагогической импровизации в повышении учебно-познавательной активности студентов высших учебных заведений, а также её психологические и дидактические основы. В исследовании систематизированы факторы, влияющие на педагогическую импровизацию, и проведен научный анализ корреляционных связей между креативным потенциалом преподавателя и субъективным опытом студента. Также разработаны методические рекомендации по механизмам управления непредвиденными дидактическими ситуациями в учебном процессе.

Ключевые слова:

педагогическая импровизация, учебная деятельность, дидактическая детерминанта, когнитивная гибкость, эвристический подход, педагогическая интуиция, креативность, субъект-субъектные отношения.

Abstract.

This article explores the role of pedagogical improvisation in enhancing the educational and cognitive activity of higher education students, along with its psychological and didactic foundations. The study systemizes the factors influencing pedagogical improvisation and provides a scientific analysis of the correlational relationships between the teacher's creative potential and the student's subjective experience. Furthermore, methodological recommendations have been developed regarding the mechanisms for managing unexpected didactic situations in the educational process.

Keywords:

pedagogical improvisation, learning activity, didactic determinant, cognitive flexibility, heuristic approach, pedagogical intuition, creativity, subject-subject relations.

KIRISH. Zamonaviy oliy ta'lim paradigmasining transformatsiyalashuvi jarayonida talabalarni faqat tayyor bilimlar majmuasi bilan qurollantirish o'z ahamiyatini yo'qotib, ularning mustaqil, kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifaga aylandi. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida belgilanganidek, o'quv jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etish bilan bir qatorda, pedagogik mahoratning oliy ko'rinishi bo'lgan improvizatsiyadan foydalanish dolzarb hisoblanadi.

Pedagogik improvizatsiya – bu darsning oldindan loyihalashtirilgan (rejalashtirilgan) ssenariysi hamda dars jarayonida yuzaga keladigan kutilmagan pedagogik vaziyatlar o'rtasidagi dialektik ziddiyatni bartaraf etuvchi ijodiy faoliyatdir. Talabalarining o'quv faoliyati dinamik xarakterga ega bo'lib, uni rivojlantirish nafaqat metodik ta'minotga, balki o'qituvchining vaziyatga qarab o'quv materialini transformatsiya qilish qobiliyatiga ham bog'liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Pedagogik improvizatsiya muammosi klassik va zamonaviy pedagogikada turli rakurslarda o'rganilgan. V.A. Kan-Kalik pedagogik muloqot va improvizatsiyani uzviy bog'liqlikda ko'rib, uni "pedagogik ijodkorlikning oliy cho'qqisi" deb ta'riflaydi [1]. Uning fikricha, improvizatsiya o'qituvchining psixologik tayyorgarligi bilan bevosita bog'liq.

L.S. Vigotskiy o'zining madaniy-tarixiya nazariyasida ijodiy jarayonning inson psixikasiga ta'sirini tahlil qilar ekan, har qanday ta'limiy faoliyat yangi elementlarni yaratish bilan bog'liq bo'lsagina rivojlanishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [2]. Bu esa improvizatsiyaning talaba shaxsini shakllantirishdagi fundamental ahamiyatini ko'rsatadi.

Keyingi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarda, xususan, Sh.A. Abdullayeva ishlarida pedagogik mahoratning tarkibiy qismi sifatida improvizatsiya qobiliyatini shakllantirish metodikasi yoritilgan [3]. Shuningdek, R. Sawyer o'zining "Creative Teaching" kontsepsiyasida "strukturalangan improvizatsiya" tushunchasini kiritib, uni dars samaradorligini oshiruvchi asosiy drayver sifatida ko'rsatadi [4]. Biroq, talabalar o'quv faoliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi aynan qaysi omillar improvizatsiya bilan deterministik bog'liqlikda ekanligi masalasi tizimli yondashuvni talab etadi.

ASOSIY QISM

1. Pedagogik improvizatsiyaning tarkibiy tuzilishi va uning o'quv faoliyatidagi o'rni

Pedagogik improvizatsiya o'qituvchining dars davomida kutilmaganda yuzaga kelgan didaktik yoki kommunikativ vaziyatga nisbatan tezkor, adekvat va kreativ reaksiyasidir. Talabalar o'quv faoliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan improvizatsiya quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Evristik funksiya:** Talabalarda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

2. **Motivatsion funksiya:** Darsning bir xilligidan qochish va talabanning diqqatini jalb qilish imkonini beradi.

3. **Korreksion funksiya:** Rejalashtirilgan material talabalar tomonidan qiyin o'zlashtirilganda, uni zudlik bilan boshqa shaklga o'tkazishga yordam beradi.

2. Talabalar o'quv faoliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar tasnifi

Pedagogik improvizatsiya asosida talabalar faoliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillarni uchta yirik guruhga ajratish mumkin:

A. Sub'ektiv-pedagogik omillar (O'qituvchiga bog'liq):

Kasbiy-nazariy kompetentlik: Pedagogning o'z fanini chuqur bilishi unga dars rejasidan chetga chiqqan holda ham ilmiy asoslangan ma'lumot berish imkonini beradi. Bilimsizlik asosidagi improvizatsiya pedagogik xatoga olib keladi [5].

Psixologik barqarorlik va empatiya: O'qituvchining talabalar auditoriyasi ruhiyatini his qila olishi va kutilmagan savollardan sarosimaga tushmasligi.

Intuitiv qaror qabul qilish: Mantiqiy tahlil qilishga vaqt bo'lmagan vaziyatda pedagogik tajribaga tayangan holda to'g'ri yo'lni tanlash.

B. Ob'ektiv-didaktik omillar (O'quv muhitiga bog'liq):

O'quv materialining murakkablik darajasi: Agar material haddan tashqari qiyin yoki oson bo'lsa, improvizatsiya uni muvozanatlashtirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Auditoriyaning intellektual salohiyati: Talabalarning bazaviy bilimlari darajasi improvizatsiyaning chuqurligini belgilaydi.

Darsning texnologik jihozlanganligi: Raqamli vositalar ba'zan improvizatsiya uchun platforma yaratsa, ba'zan texnik nosozliklar orqali improvizatsiyani taqozo etadi.

V. Kommunikativ-psixologik omillar (O'zaro ta'sirga bog'liq):

Sub'ekt-sub'ekt munosabatlari: Talaba va o'qituvchi o'rtasidagi "hamkorlik pedagogikasi" muhiti.

Psixologik erkinlik darajasi: Talabaning xato qilishdan qo'rqmasdan savol bera olishi yoki o'z fikrini bildira olishi.

3. Improvizatsiya jarayonida o'quv faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari

Oliy ta'limda talabalarning o'quv faoliyati kognitiv jarayonlar majmuidir. Pedagogik improvizatsiya ushbu jarayonlarni quyidagi mexanizmlar orqali faollashtiradi:

Kognitiv dissonansni yuzaga keltirish: O'qituvchi improvizatsiya jarayonida ma'lum bir ilmiy qarama-qarshilikni o'rta tashlaydi. Bu talabada "izlanish refleksini" uyg'otadi.

Assotsiativ fikrlashni rag'batlantirish: Kutilmagan o'xshatishlar va metaforalar orqali murakkab tushunchalar soddalashtiriladi.

Refleksiv tahlil: Improvizatsiya yakunida pedagog talabalar bilan birga nima uchun aynan shu yo'l tanlanganini tahlil qilishi, ularda metodologik madaniyatni shakllantiradi.

Tadqiqotchi N.P. Savel'eva ta'kidlaganidek, "Improvizatsiya darsning sifatini pasaytirmaydi, aksincha, uni hayotiy tajribaga yaqinlashtiradi, bu esa talabalarning o'quv motivatsiyasini barqarorlashtiradi" [6].

4. Pedagogik improvizatsiya va talabalar kreativligi: Empirik tahlil

Talabalar o'quv faoliyatini rivojlantirishda improvizatsiyaning ta'sirini o'rganish maqsadida o'tkazilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, dars ssenariysidan 15-20% miqdorida "nazorat qilinadigan improvizatsiya"ga o'rin berilishi talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini 40% ga oshiradi.

Improvizatsiya jarayonida talaba:

1. Passiv ob'ektdan faol sub'ektga aylanadi.
2. Bilimlarni qabul qilishning "algoritmik" usulidan "evristik" usuliga o'tadi.
3. O'zining kreativ g'oyalarini sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladi.

Biroq, bu jarayonga to'sqinlik qiluvchi omillar ham mavjud. Bularga pedagogning "professional yonishi" (burnout), ta'lim tizimidagi qat'iy byurokratik cheklovlar va talabalardagi kognitiv passivlik kiradi.

MUHOKAMA. Pedagogik improvizatsiya – bu darsni rejalashtirishdan voz kechish emas, balki rejani yuqori darajada egallashdir. J. Brunerning "ta'lim jarayoni" kontsepsiyasiga tayangan holda aytish mumkinki, intuitsiya va improvizatsiya ilmiy tahlilning ajralmas qismidir [7].

Oliy maktab pedagogikasida improvizatsiyani rivojlantirish uchun o'qituvchi nafaqat o'z fanini, balki turdosh fanlarni ham integratsiyalashgan holda bilishi lozim. Talabalar o'quv faoliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi eng kuchli omil – bu o'qituvchining kutilmagan vaziyatda ko'rsatgan mantiqiy mahorati va intellektual jasaratidir.

Ilmiy nuqtai nazardan, dars rejasi (konspekti) pedagogik jarayonning "rigid" (qat'iy) karkasidir. Biroq, tirik pedagogik jarayon kutilmagan kognitiv burilishlar, talabalarning savollari va dars dinamikasidan iborat. Kuchli tayyorgarlikka ega bo'lmagan o'qituvchi reja doirasidan chiqib ketishdan qo'rqadi, chunki u ssenariydan tashqarida "ilmiy vacuum"ga tushib qolishdan cho'chiydi. Professional pedagog esa, dars rejasini o'zining intellektual bazasi sifatida

foydalanadi va kutilmagan vaziyat yuzaga kelganda, ushbu bazaga tayangan holda yangi didaktik yo'nalish hosil qiladi.

XULOSA. Oliy ta'limda talabalarning o'quv faoliyatini pedagogik improvizatsiya asosida rivojlantirish – bu ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishning samarali yo'lidir. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Pedagogik improvizatsiya talabalarda mustaqil qaror qabul qilish va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy determinantidir.

2. Improvizatsiyaga ta'sir etuvchi omillar tizimida pedagogning kasbiy kompetentligi va psixologik tayyorgarligi yetakchi o'rin tutadi.

3. O'quv faoliyatini rivojlantirish uchun dars jarayonida "didaktik erkinlik hududi"ni yaratish, talabalarning sub'ektiv tajribasini inobatga olish zarur.

4. Bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida "Pedagogik improvizatsiya texnikasi" nomli maxsus kurslarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik improvizatsiya ta'limni shunchaki ma'lumot uzatish vositasidan tirik, ijodiy va shaxsni rivojlantiruvchi jarayonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.

2. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik mahorat. – T.: Fan va texnologiya, 2015. – 180 b.

3. Брунер Дж. Процесс обучения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 84 с.

4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – СПб.: Союз, 1997. – 96 с.

5. Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М.: Педагогика, 1987. – 192 с.

6. Нишоналиев У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: O'qituvchi, 2005. – 148-б.

7. Савельева Н. П. Использование педагогической импровизации в вузе // Вестник образования и науки. – 2018. – №4. – С. 22-26.

Эгамназарова З.К.

Совершенствование коммуникативной компетенции на занятиях по русскому языку в вузе (в нефилологических направлениях) посредством использования современных сатирических текстов 74 77

To'xtamurodov Azizbek Azimjon o'g'li

Talabalar xizmatlarini tashkil etishda registrator ofisining ergonomik boshqaruv modeli 78 81

Novshadbekova Dilnura Zafarbekj qizi

Tarbiya fanini integrativ yondashuv asosida o'qitish orqali talabalarning kreativ va intellektual kompetensiyalarini rivojlantirish 82 87

Ergasheva Muhayyoxon G'anijonovna

Oliy ta'lim tizimida talabalar o'quv faoliyatini pedagogik improvizatsiya asosida rivojlantirishning determinantlari va strategiyalari 88 91

Muqumjonova (Sodiqova) Moxinur Farxodjon qizi

Bo'lajak texnologiya o'qituvchilarida kreativ kompetensiyani rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar 92 94

Kodirov Muxammadxusanbek Abdizohid o'g'li

Oliy ta'lim muassasalarida basketbol mashg'ulotlarini tashkil etishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish 95 100

Shomurotov Asqar Abdullayevich

Talabalarning jismoniy tarbiya jarayonida aylanma mashg'ulotlardan foydalanishning samarali usullari 101 105

Ismonov Xurshidbek Baxtiyorovich, Toshpulatova Maftuna Sherali qizi

Geomertik shakllar asosida Natyurmort kompozitsiyasini qurish 106 109

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR

Fozilov Botirjon Zakirovich

Global ta'lim migratsiyasi: ijtimoiy-falsafiy tahlil va strategik rivojlanish tendensiyalari 110 116

Abduraximova Shaxnoza Raxmonjonovna

O'quv faoliyatida stressni yengishning samarali psixologik texnikalari 117 122

Erkinboyeva Zilola Fayzillo qizi

Mahmudxo'ja behbudiyning jadidchilik g'oyalari va ma'rifiy islohotchilik faoliyatining asosiy yo'nalishlari 123 125

Eshonqulova Jumagul Abdumajidovna

Ijtimoiy tarmoqlarda ayol qiyofasi masalasi orqali talabalarning ma'naviy-axloqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari 126 129

Mamajonov Ulug'bek Maxammattolibovich

Musiqqa san'ati va inson qalbining uyg'unligi 130 133

Ahmadjonova Shahnozaxon Yارقinovna

Talabalar o'rtasida huquqbuzarlikni oldini olish 134 136

Keldiyeva Shaxnozaxon Shuxratovna

Bo'lajak tarixchi talabalarni tayyorlashda reflektiv yondashuv: jadid maktablarining ilmiy-metodik merosidan foydalanish imkoniyatlari 137 140

